

8. Шпитальов Г. Г. Українська ландміліція / Геннадій Георгійович Шпитальов –К.: [б. в.], 2013. – 150 с.
9. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф.59. – Оп.1. – Спр.176. – 48 арк.
10. Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археогр. комісія [та ін.]: Упоряд. Г.В. Болотова [та ін.]; Редкол. П.С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]– К.: Наукова думка. – 1989. – 392 с.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I. 1649-1825 гг.: в 45 т. (далі – ПСЗ) – СПб.: Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1830. – Т.8. – 1014+IV с.
12. ПСЗ. – СПб.: Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1830. – Т.43. –Ч.1. – Кн. Шт. – Отд.І. – 392+361+156 с.
13. ПСЗ – СПб.: Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1830. – Т.24. – 869 с.
14. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр. 2834. – 4 арк.
15. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп.1. – Спр.6569. – 12 арк.
16. ЦДІАК України. – Ф.246. – Оп.1. – Спр.834. – 94 арк.
17. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр. 3785. – 33 арк.
18. ЦДІАК України. – Ф.246. – Оп.3. – Спр.68. – 18 арк.
19. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр. 4641. – 242 арк.
20. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр. 6923. – 8 арк.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. IX. – Спр.2340-2344. – 11 арк.
22. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр. 2757. – 5 арк.
23. ЦДІАК України – Ф.59. – Оп.1. – Спр.6929. – 12 арк.
24. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.4055. – 6 арк.
25. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.1330 – 8 арк.
26. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.1383. – 60 арк.
27. ЦДІАК України. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.6796. – 111 арк.
28. Фонвизин Д.И. Собрание сочинений в двух томах / Денис Иванович Фонвизин. – М.;Л.: Гослитиздат, 1959. – Т. 1. – 630 с.

Назаренко В. Н. Киевская гарнизонная школа в XVIII в. (ученики и учителя, структура и содержание образования, материальное обеспечение учебного процесса)

В статье рассматривается история Киевской гарнизонной школы в XVIII в. Используя опубликованные и архивные источники, определена штатная и фактическая численность учеников Киевской гарнизонной школы в XVIII в. Выяснено социальное происхождение школьников. Рассмотрено состав педагогического коллектива школы. Определено предметы и дисциплины, которые преподавались в школе. Рассмотрено место учебной практики в системе подготовки учеников. Раскрыта система обеспечения школьников (жалованье, продовольствие, одежда, учебники, канцелярские товары) и установлено дополнительные источники их доходов. Проанализировано распределение выпускников гарнизонной школы после окончания учебы.

Ключевые слова: гарнизонная школа, Киев, солдатские дети, Российская империя, Гетманщина, Киевский гарнизон, военное образование.

Nazarenko V. M. Kyiv garrison school in the XVIIIth century (the students and the teachers, the structure and the contents of the education, the material providing of the educational process)

The article highlights history of the Kyiv garrison school in the XVIIIth century. Quantity (staff and real) of students is estimated on the basis of published and archive sources. Students' social background is defined. Composition of the school teaching staff is defined. School subjects and disciplines are defined. Place of teaching practice in the system of training students is considered. The system of providing students with salary, food, clothing, textbooks, stationery and additional items of students' income are found. In the article distribution of graduates is analyzed.

Keywords: garrison school, Kyiv, soldiers' children, Russian Empire, Hetmanate, Kyiv garrison, military education.

УДК 94(4)(44)(470-571)"18/19"

Ж. М. Іщенко

ДУНАЙСЬКІ КНЯЗІВСТВА – ОБ'ЄКТ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЇ ТА ФРАНЦІЇ (КІН. XVIII – ПОЧАТОК XIX ст.)

Аналізуються особливості та наслідки франко-російського протистояння на теренах Дунайських князівств наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Автором обстоюється думка, що стратегічна роль Молдавії і Валахії для Російської імперії визначалася бажанням послабити Оттоманську Порту, закріпитися у гирлі Дунаю та на Балканах. Своєю чергою, геополітичні інтереси Франції мотивувалися необхідністю утримання Росії в таборі своїх союзників і намаганням поширити власний вплив на турецький уряд. Водночас, прагнення Росії анексувати Дунайські князівства були використані Наполеоном I для провокування австро-російських протиріч у регіоні.

Ключові слова: Дунайські князівства, «дунайське питання», Оттоманська Порта, Олександр I, Наполеон I.

Зміни на європейській політичній мапі кінця XVIII – початку XIX ст. зумовили зіткнення міждержавних інтересів Росії та Франції. Черговою ареною цього протистояння стали Дунайські князівства. Стратегічна роль Молдавії і Валахії для Російської імперії визначалася бажанням послабити Оттоманську Порту, закріпитися у гирлі Дунаю та можливістю поширення російського впливу на Балканах.

Ґрунтовне дослідження особливостей російського зовнішньополітичного курсу стосовно Дунайських князівств було здійснено Л. Кассо [1]. Автор стверджує, що хоча амбітні плани Російської імперії в Молдавії та Валахії не були втілені протягом 1806-1812 рр., анексія Бессарабії стала підґрунтям для подальшого розширення кордонів за рахунок турецьких володінь [1, с. 142]. Російський радянський історик В. Віноградов обстоює думку про «цивілізаційний характер» окупації румунських князівств Росією [2, с. 201]. Радянській історіографії притаманне обґрунтування правомірності включення бессарабських територій до складу Російської імперії [3; 4; 5; 6]. Окремі аспекти франко-російського протистояння на теренах Дунайських князівств наприкінці XIX – початку XX ст. висвітлено англійським істориком С. Шоу [7]. Питання Молдавії і Валахії в зовнішній політиці Росії в контексті європейської дипломатії 1806-1812 рр. стали предметом дисертаційного дослідження А-К. Гошу-Армант [8]. О. Кушко та В. Такі здійснили спробу критичного переосмислення традиційних історичних наративів в контексті сучасних досліджень російських та зарубіжних істориків. Автори аналізують механізми інтеграції анексованої Бессарабії в ментальний, політичний і соціальний простір Російської імперії в першій половині XIX – початку XX ст. [9].

Наразі, комплексне дослідження проблеми «дунайського питання» у визначений хронологічний період вітчизняною історичною наукою не проводилось, а вивчення урядових стратегій Росії та Франції в поширенні впливу та легітимізації своїх дій для досягнення геополітичних інтересів лишаються актуальними сьогодні.

На підставі вивчення опублікованих джерел, досліджень попередників автор статі робить спробу комплексного аналізу характерних особливостей і наслідків франко-російського протистояння на теренах Дунайських князівств у визначений хронологічний період.

У листі Катерини II австрійському імператору Йосипу II від 10 вересня 1782 р. було викладено російські плани щодо поділу володінь Оттоманської Порти. Територія Молдавії, Валахії та Бессарабії мала увійти до складу Дакії – буферної держави між Австрійською, Османською та Російською імперіями. Імператриця вважала, що Дакія «[...] мала назавжди лишатися незалежною і ніколи не може бути приєднана ні до Росії, ні до Австрії; [...] обидві імперії ніколи не допустять її приєднання до якоїсь іншої держави». Територіальні амбіції Санкт-Петербургу обмежувалися фортецею Очаків з землями в міжріччі Південного Бугу та Дністра і кількома островами Грецького архіпелагу [10, с. 283]. Якщо проект створення Дакії лишився на папері, то за результатами другої російсько-турецької війни до Росії відійшли землі між Бугом і Дністром, російсько-турецький кордон було встановлено берегом останньої. Російський уряд санкціонував будівництво фортець (Нові Дубоссари, Григориопіль, Овідіополь і Тирасполь). Новостворений Тираспольський повіт спочатку увійшов до складу Катеринославського намісництва, а в 1796 р. – до Новоросійської губернії.

Вторгнення французьких військ у липні 1798 р. до турецького Єгипту створили сприятливі умови для підписання російсько-турецького мирного договору 1799 р. Росія отримала право вільного проходу через Босфор і Дарданелли в Середземне море. Отримані геостратегічні переваги не задовольняли російських амбіцій на Балканах. У 1800 р. Ф. Раєвський подав Павлу I таємний план розподілу османських провінцій між Росією, Францією та Австрією [11, с. 103-110]. Проект передбачав анексію Росією Молдавії, Болгарії і Румелії з Константинополем. Франція мала отримати Єгипет, Австрія – Валахія, Сербію і Боснію [12, с. 50-51]. Хоча ідеї Ф. Раєвського не були втілені за часів правління Павла I, балканська політика Олександра I підтверджує намагання Санкт-Петербурга поширити свій вплив у європейських провінціях Оттоманської Порти. Сприятливі умови для цього створював російський протекторат Молдавії та Валахії, передбачений ст. 16 Кючук-Кайнарджійського договору 1774 р. і хатт-і-шерифами 1802 р. Вже у 1804 р. міністр іноземних справ А. Чарторийський говорить про можливість запровадження безпосереднього імперського контролю над Дунайськими князівствами [13, с. 110]. Отримання Далмації Наполеоном I (за Пресбургською мирною угодою від 14 грудня 1805 р.) відкрило шлях Франції на Балканський півострів і викликало занепокоєння Санкт-Петербурга. 23 січня 1806 р. А. Чарторийський подав Олександрові I дві доповіді щодо збереження інтересів Росії у регіоні. Перша передбачала введення російської армії до Молдавії і взаємодію з Англією для збереження цілісності Туреччини. У випадку поширення французького впливу на уряд Оттоманської Порти розглядалася перспектива анексії Молдавії, Валахії і Буджака (Бессарабії) Російською імперією. З іншого боку, Париж був зацікавлений у створенні протидії 3-й антифранцузькій коаліції і залученні Османської імперії до табору своїх союзників. Кореґуючи зовнішньополітичний курс, Наполеон I звертає увагу Ш. Талейрана на неприйнятність втручання Росії у процес призначення правителів Валахії [15, с. 24]. В листі султану Селіму III від 20 червня 1806 р. французький імператор наголошує, що збереження турецьких інтересів вимагає недопущення російського тиску в перемовинах з сербами і обов'язкову зміну на престолі Валахії та Молдавії «російських агентів» – грецьких воєвод румунськими. Крім того, Наполеон I радив забронити прохід російських кораблів і грецьких суден під російським прапором через Босфор і Дарданелли. [15, с. 474-475]. Поразка військ 3-ї антифранцузької коаліції під Аустерліцем 1805 р. змусила Санкт-Петербург поновити дипломатичні відносини з Францією. 20 липня 1806 р. в Парижі було підписано франко-російський мирний договір, що передбачав виведення російських військ за межі Туреччини і гарантію її недоторканості. Росія позбавлялася права проведення військових кораблів через Босфор і Дарданелли та не повинна була втручатися у внутрішні справи Дунайських князівств [16, с. 332-338]. Цей договір не був ратифікований Олександром I.

Намагаючись скористатися франко-російським протистоянням у регіоні Південно-Східної Європи для послаблення впливу Росії на теренах Оттоманської Порти Селім III провів у Дивані ротацію прихильників Санкт-Петербургу лояльними до Франції урядовцями [7, с. 349-550]. Господарі Валахії та Молдавії К. Іпсіланті й О. Мурузі були замінені профранцузьки налаштованими О. Суцу і С. Каллімакі. Порушення турецькою стороною попередніх домовленостей щодо призначення господарів Дунайських князівств і термінів їхнього перебування при владі викликало різку реакцію російського посла О. Італінського та

британського посла Ч. Арбатнота, які вимагали негайного повернення правителів [17, с. 300-302]. З іншого боку, французький посланець О. Себастьян вимагав заборонити прохід російських суден через протоки та розірвати дипломатичні відносини з Великою Британією і Російської імперією. Російською стороною одночасно з дипломатичними кроками було вжито військових заходів щодо забезпечення імперських інтересів у регіоні. Наприкінці жовтня 1806 р. Олександр I вирішив ввести війська на території Молдавії і Валахії. В інструкції головнокомандувачу Дунайською армією, генерал-лейтенанту І. Міхельсону наголошувалося, що ця акція не є оголошенням війни. Дивани продовжать правити в Яссах і Бухаресті. Російські чиновники будуть знаходитися при урядах Молдавії та Валахії для забезпечення армії провіантом [17, с. 377]. Повідомлення О. Італінського про повернення престолів проросійськи налаштованим К. Іспіланті та А. Мурузі, що надійшло до Санкт-Петербургу 4 листопада 1806 р. не змінило рішення Олександра I про доцільність військової присутності в Дунайських князівствах. Для уникнення непорозумінь з Австрією до Відня відрядили російського посланника І. Поццо ді Борго, який заперечив бажання російської сторони анексувати турецькі провінції. Дії Санкт-Петербурга пояснювалися виключно бажанням зберегти добросусідські відносини з Константинополем і запобігти можливому нападу Франції на Росію з боку Дністра [17, с. 383].

Введення російських військ до Молдавії та Валахії, демонстрація прихильності Наполеона I до збереження турецьких інтересів у регіоні, зумовили оголошення 27 грудня 1806 р. Оттоманською Портою війни Росії. Французький посол в Туреччині О. Себастьяні 20 січня 1807 р. отримав інструкції від Ш. Талейрана щодо проведення союзниками Франції військових акцій проти Росії в Криму, Грузії і на нижньому Дунаї [18, с. 453-454]. Намагання Лондону поновити офіційні відносини з Туреччиною навесні 1807 р. зазнали невдачі. Одночасно, Санкт-Петербург, зацікавлений у збереженні миру, був готовий вивести російські війська з Дунайських князівств. Повстання яничарів 1807 р., зречення Селіма III, бажання нового османського уряду співпрацювати з Францією, підготовка турецького наступу на північ від Дунаю ускладнили становище росіян в Молдавії та Валахії. К. Іспіланті залишив Бухарест. Вдалих маневр М. Мілорадовича під Обілештем врятував російську окупаційну армію і завдав захопленню столиці Валахії [19, с. 39]. Конфлікт К. Іспіланті (який зосередив в своїх руках владу в обох князівствах) з головнокомандувачем Дунайської армії генералом І. Міхельсоном був викликаний заявами останнього про майбутню анексію регіону Росією [17, с. 497; 3, с. 158]. На теренах Дунайських князівств виникла сприятлива ситуація для відсторонення від влади греків-фанаріотів. Про незадоволення правлінням К. Іспіланті, присутністю та діями греків-фанаріотів заявили бояри Молдавії і Валахії, які бажали включення своїх земель до складу Російської імперії. [20, с. 94].

Після поразки під Фрідландом, напередодні зустрічі Олександра I та Наполеона I в Тільзіті, російські урядовці намагалися передбачити французькі вимоги та розглянути можливі пропозиції Санкт-Петербурга французькому імператорові. В цьому контексті Олександр I був готовий відмовитися від права проходу російських військових кораблів через Босфор і Дарданелли, вивести російські війська з Молдавії та Валахії без будь-яких умов до підписання миру з Оттоманською Портою, але Росія не могла погодитися на введення армій інших держав на території Дунайських князівств. [17, с. 758]. В. Сіроткін повідомляє, що під час приватних розмов Наполеон I говорив Олександрові I про майбутні російські провінції – Молдавію і Валахію [4, с. 88], проте в тексті Тільзітського мирного договору 1807 р. про це – ні слова. Навпаки, згідно статей 22 і 23 останнього, Росія зобов'язувалась вивести війська з території Дунайських князівств і погодитися з французьким посередництвом під час майбутніх російсько-турецьких перемовин [17, с. 644]. 24 серпня 1807 р. представники Росії та Оттоманської Порти за посередництва графа А. Ш. Гільмено підписали Слободзейське перемир'я. До початку жовтня 1807 р. російська армія мала залишити Молдавію та Валахію. Турецькі війська потрібно було відвести за Дунай, а російські – за Дністер. Олександр I зобов'язувався (п. 4) вивести свій флот із Середземного моря. Під приводом запобігання «турецьким зловживанням» вивід російських військ з Валахії та Молдавії призупинився, а їхня кількість наприкінці 1807 р. з 35000 осіб збільшилася до 80000 (за рахунок частин виведених з Корфу). Командувати російською армією на Нижньому Дунаї імператор призначив фельдмаршала О. Прозоровського, який повідомив французького посла в Оттоманській Порті О. Себастьяні про неможливість ратифікації Олександром I попередніх домовленостей і необхідність нових переговорів [20, с. 44-45]. Позиція російської сторони зумовила початок нового етапу у франко-російських і російсько-турецьких відносинах.

Для нашого дослідження важливо з'ясувати завдання зовнішньополітичних відомств Росії та Франції в контексті розподілу сфер впливу між обома імперіями. Ми погоджуємося з висновком К-А. Гошу, що у жовтні 1807 р. Санкт-Петербургом було розроблено «план-мінімум» і «план-максимум» щодо вирішення долі Дунайських князівств. Перший передбачав інкорпорацію Бессарабії (територія на північ від Дунаю, інша назва Буджак) із фортецями Бендери, Акерман, Кілія, Ізмаїл. Росія бажала отримати фортецю Хотин. Крім того, висувалися територіальні претензії на Кавказі. За «планом-максимум» до російських володінь відійшли б землі Валахії та Молдавії. У випадку, якщо анексія Дунайських князівств буде неможливою російський посол мав рекомендувати проросійськи налаштованого К. Іспіланті в якості господаря в Бухаресті та Яссах. У грудні 1807 р. Олександр I скорегував російські зовнішньополітичні інтереси в регіоні Південно-Східної Європи. Тепер імперія бажала отримати Валахію, Молдавію та Бессарабію. У разі відмови Франції визнати вказані умови Росія згодна була обмежитися інкорпорацією Бессарабії і зберегти свою військовою присутність у Дунайських князівствах до підписання мирної угоди між Великобританією та Францією [20, с. 60-62].

Позиція російської сторони, хоч і викликала незадоволення Наполеона I [21, с. 56], але створила умови для збереження французької військової присутності в Пруссії. Анексія Сілезії і її включення до складу Королівства Саксонія мало покращити оборонний потенціал Франції. Одночасно Пруссія втрачала статус однієї з провідних держав Європи [22, с. 181-182, 184-187]. Інструкція Наполеона I послу в Санкт-Петербурзі

А. Коленкуру рекомендує запевнити Олександра I, що лише отримання Францією Сілезії може компенсувати російську анексію Молдавії та Валахії. У випадку досягнення компромісу «[...] кожен з двох імператорів під слухним приводом публічно оголосить про свою відмову вивести війська із відповідної провінції. Після чого потрібно буде укласти в Парижі угоду [...] між Росією та Туреччиною при посередництві Франції, і [...] конвенцію між Францією і Пруссією при посередництві Росії, щоб санкціонувати ті домовленості, які будуть таємно досягнуті між двома великими державами» [21, с. 68].

На вимогу Олександра I міністр іноземних справ М. Рум'янцев на початку 1808 р. склав записку «Загальний погляд на Туреччину». Документ містить відомості щодо досягнення імператорами в Тільзті домовленості про збільшення французьких володінь за рахунок Албанії, Мореї і Кандії. Росії натомість мали відійти Молдавія та Валахія. Крім того, Санкт-Петербург сподівався на отримання Росією та Австрією «територіальних винагороджень на Балканах» за сприяння французькій експедиції в Індію. Сербія мала стати незалежним королівством. У Записці зазначалося, що у випадку поділу Туреччини російський імператор «керується принципом, що протяжність і площі його володінь збільшаться не на багато, але він погоджується, щоб доля його союзника була значно більшою». Нарешті, розглядається можливість передачі Сербії до володінь Австрії і висловлюється побажання скорегувати політичну мапу Європи таким чином, щоб австрійські землі розділяли російські і французькі, «щоб не мати точок дотику, котрі завжди призводять до погіршення дружніх відносин» [23, с. 45-48]. На нашу думку, факт замовлення Олександром I створення цього документу вказує на бажання російської сторони письмово зафіксувати і, таким чином, легітимізувати усні домовленості імператорів в Тільзті. Небажання російської сторони мати спільні кордони з Францією цілком зрозуміле. Перша прагнула запобігти впливу революційних ідей на своїх теренах та поширенню польських патріотичних і пронаполеонівських настроїв в західних губерніях. В цьому контексті доцільно згадати про наміри Катерини II створити на теренах Дунайських князівств буферну державу між Австрійською, Османською та Російською імперіями.

Прагнення Росії отримати землі Молдавії та Валахії було використане Наполеоном I для провокування загострення російсько-австрійських відносин. Відень запевнявся в правомірності своїх претензій на лівий берег дунайського пониззя [24, с. 155]. В доповіді австрійського посла в Парижі К. Меттерніха імператору Францу від 9 липня 1810 р. зазначається, що наявність російських володінь на одному з берегів Дунаю є вкрай небажаною. Крім усього, французький імператор визнає, що Дунайські князівства мають належати швидше Австрії ніж Росії, а інтереси Відня і Парижа в Османській імперії – є спільними [24, с. 361, 364-365]. З іншого боку, наприкінці 1810 р. Наполеон I повідомив О. Чернишова, що хоча австрійський уряд і занепокоєний військовими діями росіян на Дунаї, Париж вважає, що Молдавія і Валахія є російськими провінціями [25, с. 232-233]. Демонструючи зацікавленість у збереженні австрійських інтересів у регіоні французький імператор 17 грудня 1811 р. повідомив представника Відня про особисту впевненість у приналежності Австрії дунайських територій Молдавії, Валахії, Сербії [26, с. 497].

Необхідність втілення імперських інтересів у вирішенні «польського питання», бажання поширити російський вплив в регіоні південно-східної Європи і збільшити коло російських союзників пояснює пропозицію Санкт-Петербургу Відню провести обмін територіями. Австрія мала отримати Валахію і території на заході Молдавії замість галицьких земель, котрі планувалося включити до відтвореної під протекторатом Росії Польщі [27, с. 274]. Проект не знайшов підтримки австрійського уряду, а Віденський кабінет, задовольнявся роллю посередника.

Перемога під Рушуком 14 жовтня 1811 р. дозволила генералу М. Кутузову досягти попередніх домовленостей з турецькою стороною про встановлення кордону по р. Сірет. Сфера інтересів Санкт-Петербургу в регіоні окреслена в інструкції від 12 жовтня 1811 р. міністра іноземних справ М. Рум'янцева генералу М. Кутузову. Проект передбачав анексію Молдавії і Бессарабії (Буджака) та встановлення кордону по р. Сірет. За повернення Валахії Оттоманська Порта повинна була виплатити грошову компенсацію. До імперії мали відійти грузинські території [28, с. 182]. 17 листопада 1811 р. М. Рум'янцев повідомив М. Кутузова про згоду російського уряду щодо анексії частини Молдавії до р. Сірет, за умови отримання грошової компенсації за Валахію та частину Молдавії. Крім того, для збереження імперського впливу на теренах Валахії генерал мав домогтися прийняття тут російського протекторату [28, с. 215-216]. За згодою сторін мирні переговори мали проходити в Джурджу. Заяви російської делегації, що крім всієї Молдавії і Бессарабії Російській імперії має належати гирло Дунаю, до кордону Молдавії та Валахії і лівий берег цієї річки, ускладнили переговорний процес. З іншого боку, турецький султан відмовився визнати попередньо досягнуті домовленості щодо встановлення кордону по Сірету. Компромісу сторони не знайшли [14, с. 177, 122].

В контексті напруження у франко-російських відносинах напередодні військової кампанії 1812 р. зростає роль Дунайських князівств у процесі залучення Оттоманської Порти до союзу з однією із сторін. 12 січня 1812 р. на мирних переговорах у Бухаресті турецька сторона відхилила вимогу Олександра I забезпечити сербам «спокійне існування, гарантоване Росією» і вважати Сірет кордоном між двома імперіями [14 с. 124]. Як наслідок, перемир'я було перерване, а мирний діалог поновився лише 1 травня 1812 р. Одночасно Наполеоном I вживалися заходи для укладання антиросійського франко-турецького союзу. В Парижі підготували проект договору між Французькою та Османською імперіями, що гарантував територіальну цілісність союзних держав і підтримку «у війні, котру в теперішній час веде Порта». Проект другого документу – військової конвенції, передбачав, що турецька делегація мала залишити Бухарест до 1 березня 1812 р. Оттоманську Порту в складі антиросійської коаліції мало представляти сотисячне військо на чолі з Махмудом II. Сприяття підписанню союзного договору мав новий французький посол в Оттоманській Порті А.- Ф. Андреоссі, який намагався запевнити турецького султана, що Наполеон I розглядає Дунайські князівства «як складову частину турецьких володінь» [5, с. 128, 132]. Намагаючись запобігти зближенню

Парижа і Константинополя, М. Кутузов у квітні 1812 р. ознайомив турецького представника Мехмеда Саїд Галіба з французькими планами поділу Османської імперії і відповідними рішеннями, прийнятими з цього приводу в Ерфурті [29, с. 243]. Про зацікавленість російського уряду в якнайшвидшому укладанні мирного договору з Оттоманською Портою свідчить лист Олександра I від 14 травня 1812 р. адміралу П. Чічагову, якого навесні того ж було призначено адміралом Чорноморського флоту і губернатором обох князівств. Імператор звертає увагу на важливість наступального і оборонного союзу з Оттоманською Портою і зазначає, що «[...] Якби з'явилася можливість досягти союзу з Портою і сприяння сербів і слов'янських народностей проти Франції і її союзників, то не потрібно втрачати таку нагоду» [30, с. 68]. 28 травня 1812 р. в Бухаресті було підписано російсько-турецький мирний договір [28, с. 406-412]. Його умови (нас цікавлять статті щодо статусу Дунайських князівств) передбачали встановлення кордону по Пруту, Дунаю і Кілійському гирлу до впадіння в море. Було підтверджено попередні домовленості стосовно Молдавії та Валахії.

Дунайські князівства, що знаходилися під протекторатом Туреччини, стали об'єктом геополітичного протистояння між Росією та Францією кінця XVIII – початку XIX ст. Російські зовнішньополітичні інтереси на Балканах передбачали, насамперед, послаблення ролі Оттоманської Порти, недопущення поширення французького впливу на турецький уряд. Посиленню позицій Санкт-Петербурга в регіоні сприяли норми Кючук-Кайнарджійського договору та проголошення хатт-і-шерифів 1802 р. Необхідність захисту російських інтересів на Балканському півострові стала причиною імперської військової присутності в Молдавії і дипломатичної взаємодії з Великобританією для збереження цілісності Туреччини та недопущення посилення французького впливу в її урядових колах. Результатом дипломатичної діяльності Парижа стало усунення проросійськи налаштованих правителів Валахії і Молдавії.

Ключовим моментом у вирішенні «дунайського питання» є укладання Тільзитського договору. Усні домовленості між Олександром I та Наполеоном I посилювали протиріччя між країнами і стали предметом суперечок і спекуляцій у «дипломатичній грі». Геополітичні інтереси Франції і необхідність утримання Росії в таборі французьких союзників визначили специфіку політики наполеонівського уряду. З іншого боку, прагнення Росії отримати землі Молдавії та Валахії було використане Наполеоном I напередодні військової кампанії 1812 р. для провокування загострення російсько-австрійських відносин у регіоні. Санкт-Петербургу не вдалося здійснити інкорпорацію Дунайських князівств, але російський політичний вплив на їхніх теренах був забезпечений умовами Бухарестського мирного договору, основним досягненням якого став нейтралітет Оттоманської Порти у франко-російській війні.

Джерела та література

1. Кассо Л.А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области / Л.А. Кассо. – М.: Печатня А. Снегиревой, 1913. – 236 с.
2. Виноградов В.Н. Странная русско-турецкая война (1806-1812) и Бухарестский мир. / В.Н. Виноградов // Балканские исследования. Вып. 18. М., 1997. – С.169-203.
3. Миллер А.Ф. Мустафа Паша Байрактар. Оттоманская империя в начале XIX века / А.Ф. Миллер. – М.–Л.: Изд. Академии наук СССР, 1947. – 504 с.
4. Сироткин В.Г. Дуэль двух дипломатий: Россия и Франция в 1801-1812 гг. / В. Сироткин. – М.: Наука, 1966. – 206 с.
5. Гросул Я.С. Историческое значение присоединения Бессарабии к России для судеб молдавского народа / Я.С. Гросул // Вопросы истории. – 1962. – №7. – С. 48-68.
6. Драгнев Д.М. Важное событие в истории молдавского народа (к 170-летию присоединения Бессарабии к России) / Д.М. Драгнев // Коммунист Молдавии. – 1982. – № 5. – С 45-50.
7. Show S.J. Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807 / S.J. Show.– Harvard University Press, 1971. – 535 p.
8. Гошу А.-К. Молдавия и Валахия во внешней политике России в контексте европейской дипломатии 1806-1812 гг.: дис. ...канд. ист. наук 07.00.02 / Армант-Константин Гошу. – М., 1998. – 187 с.
9. Кушко А., Таки, В. Бессарабия в составе Российской империи 1812-1917 / А. Кушко, В. Таки. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – 400 с.
10. Русский архив. Историко-литературный сборник – М.: Тип. А. Гатцуна 1880. – Вып. 1-4. – 516 с.
11. Записка графа Ф.В. Ростопчина о политических отношениях России в последние месяцы павловского царствования // Русский архив Кн.1. – Вып. 1. М.: Тип. Лазаревского института восточных языков, 1878. – С.103-110.
12. Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVII – начало XIX в.) / [Под ред. Н. Киняпина]. – М.: Наука, 1978. – 658 с.
13. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Т. 2. Серия первая. 1801–1815 гг.– М.: Госполитиздат, 1960. – 740 с.
14. Гончарова О.В. Европейская политика России в 1816–1820 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 070002 / Оксана Валентиновна Гончарова. – Воронеж, 2003. – 189 с.
15. Correspondance de Napoléon I-er / [publiée par ordre de l'empereur Napoléon III]. – Paris: H. Plon, 1863. – Т. VII. – 624 p.
16. Мартенс Ф.Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Т. XV Трактаты с Францией/ Ф.Ф. Мартенс. –СПб., 1909. –837 с.
17. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Т. 3. Серия первая. 1801-1815 гг.– М.: Госполитиздат, 1960. – 838 с.
18. Driault E. Napoléon et l'Europe. V. 1–2. / E. Driault – Paris: Hachette, 1910, 1912. – 985 p.
19. Пономарев М. В. Дипломатическая миссия Франции в Петербурге и русско-французские отношения в 1807–1812 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Михаил Викторович Пономарев. – М., 1994. – 317 с.
20. Орлов А.А. Англо-русские взаимоотношения в годы наполеоновских войн (1805–1814 гг.): автореф. дис. на соиск. учен. ст. канд. ист. наук: спец 07.00.03 «Всеобщая история (соответствующего периода)» / Александр Анатолиевич Орлов. – М., 1997. – 24 с.
21. Vandal A. Les instructions donnees par Napoleon a M. de Caulaincourt apres la paix de tilsit. / A. Vandal // Revue d'histoire diplomatique. – Paris : Felix Alcan, 1890. – С. 58-60.
22. Vandal A. Alexandre I et Napoléon. Т. 3 / A. Vandal. – Paris: librairie Pion, 1896. – 607 p.

23. Мартенс Ф.Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Т. XIV Трактаты с Францией. / Ф.Ф. Мартенс. –СПб.: Типография Министерства Путей Сообщения, 1883. 501 с.
24. Memoires, documents et ecrits divers laisses par le prince de Metternich / [pulies par son fils le prince Richard de Metternich] – Paris : H. Plon, 1880. Vol II – 534 p.
25. Tatistcheff S. Alexandre I-er et Napoléon d'après leur correspondance inédite victorieuses (1805-1807) / S. Tatistcheff S. – Paris: Perrin et cie, 1891. – 640 p.
26. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Т. 5. Серия первая. 1801–1815 гг.– М.: Госполитиздат, 1960. – 782 с.
27. Чарторыйский А. Мемуары / А. Чарторыйский – М.: Терра, Кн. клуб, 1998. – 303 с.
28. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Т. 6. Серия первая. 1801–1815 гг.– М.: Госполитиздат, 1960. – 865 с.
29. Chantal L.-Q. La Russie, la France et la Tuquie a la veille la campagne de Russie. Un document inédit des Archives de l'Empire ottoman // Cahiers du monde russe et soviétique, # 2 (avril-juin). – Paris : La Haye Mouton, 1965. – P. 240-244.
30. Письмо Александра I к адмиралу Чичагову сообщ. М.И. Богданович // Сборник Императорского Русского Исторического Общества. Вып. 6. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1871. – С. 67-74.

Ищенко Ж. М. Дунайские княжества – объект геополитического противостояния России и Франции (конец XVIII – начало XIX в.)

Анализируются особенности и последствия франко-русского противостояния на территории Дунайских княжеств в конце XVIII – начале XIX в. Автором отстаивается мнение, что стратегическая роль Молдавии и Валахии для Российской империи определялась желанием ослабить Османскую Порту, закрепиться в устье Дуная и на Балканах. В свою очередь, геополитические интересы Франции мотивировались необходимостью привлечения России в лагерь своих союзников и попыткой распространить собственное влияние на турецкое правительство. Одновременно, стремление России аннексировать Дунайские княжества были использованы Наполеоном I для провоцирования австро-русских противоречий в регионе.

Ключевые слова: Дунайские княжества, «дунайский вопрос», Османская Порта, Александр I, Наполеон I.

Ischenko Zh. M. Danubian principalities – the object of geopolitical confrontation between Russia and France (the end of the XVIII – the begining of the XIX centuries).

The features and effects of the Franco-Russian confrontation on the territory of the Danubian principalities in the late XVIII - early XIX centuries are analyzed. The author substantiates the idea that for the Russian Empire the strategic role of Moldavia and Wallachia was determined by the desire to weaken the Ottoman Empire to gain a foothold in the the Danube delta and the Balkans. In turn, the geopolitical interests of France was motivated by the necessity of keeping alliance with Russia and attempt to extend own influence on the the Turkish government. Meanwhile, Russia's desire to annex the Danubian principalities was used by Napoleon I to provoke and the Austro-Russian conflict in the region.

Keywords: Danubian principalities, «Danube question», the Ottoman Empire, Alexander I, Napoleon I.

УДК 930.1/2:378(477)"18/19"

Н. М. Левицька

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ КАДРАМИ ВИЩИХ ГУМАНІТАРНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

На основі комплексного вивчення архівних та літературних джерел розглянуто основні підходи формування кадрового потенціалу у вищих гуманітарних навчальних закладах з метою удосконалення навчального процесу. Проаналізовано та узагальнено напрями підготовки майбутніх викладачів вишів у другій половині XIX - на початку XX ст. Визначено роль вчених у викладанні гуманітарних дисциплін та розвитку гуманітарної науки. Зроблено висновок, що науково-педагогічні кадри у зазначений період, здебільшого, формувалися з контингенту випускників певного вишу.

Ключові слова: вища гуманітарна освіта, кадри, навчальний процес, професор.

Одним із вагомих завдань у діяльності будь-якого вищого навчального закладу є забезпечення навчального процесу висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у роботі вищих гуманітарних навчальних закладів це питання вирішувалось як у вишах так і на державному рівні. Тоді цей аспект модернізації навчального процесу був одним із ключових завдань, яке вирішувалося керівництвом усіх гуманітарних вишів того часу. Саме професорсько-викладацький склад впливав на умови своїх вихованців, на формування їх світогляду.

Викладачі вишів відносилися до прошарку інтелігенції, яка у другій половині XIX – на початку XX ст. була чітко визначеною, різноманітною за походженням, цілком сформованою верствою, яка разом із студентами все більше впливала на суспільні процеси.

Питання наукових кадрів вишів у тій чи іншій мірі вивчали дослідники різних історичних періодів: імперського, радянського, сучасного. Варті окремої уваги, на наш погляд, праці таких сучасних дослідників